

**ZAMONAVIY PSIXOLOGIYANING FANLARARO INTEGRATSIYASI VA
INSON FAOLIYATINI O‘RGANISHDAGI METODOLOGIK AHAMIYATI**

Rustamaliyeva Dilnura Soibjon qizi

Namangan davlat univesiteti talabasi

Nizamova Muyassarxon Nuritdinovna

Senior Lecturer of Namangan State University,

Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences.

Email: muyassar429@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy psixologiyaning fanlar tizimidagi o‘rni, uning tabiiy, ijtimoiy va gumanitar fanlar bilan o‘zaro aloqalari hamda inson faoliyatini ilmiy o‘rganishdagi metodologik ahamiyati tahlil qilinadi. Psixologiyaning neyrobiologiya, pedagogika, sotsiologiya, tibbiyot, iqtisodiyot va axborot texnologiyalari bilan integratsiyasi yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy psixologik tadqiqotlarda fanlararo yondashuv, empirik dalillar va etik tamoyillarning ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: zamonaviy psixologiya, fanlararo integratsiya, psixika, kognitiv jarayonlar, neyropsixologiya, ijtimoiy psixologiya, ilmiy metodologiya, shaxs, xulq-atvor.

KIRISH

XXI asrda insonning psixologik xususiyatlarini o‘rganish, uning xulq-atvori, tafakkuri, hissiy kechinmalari va ijtimoiy munosabatlarini tushuntirish ilmiy tadqiqotlarning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi, globallashuv, ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi hamda ta’lim va mehnat jarayonlaridagi o‘zgarishlar inson psixikasini chuqurroq o‘rganishga bo‘lgan ehtiyojni kuchaytirmoqda.

Psixologiya dastlab falsafa bilan uzviy bog‘liq holda shakllangan bo‘lsa, keyinchalik mustaqil eksperimental fan sifatida rivojlandi. Bugungi kunda u insonning ichki ruhiy jarayonlarini o‘rganish bilan cheklanmay, biologik, ijtimoiy, madaniy va texnologik omillarning xulq-atvorga ta’sirini ham tadqiq etadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, zamonaviy psixologik muammolarni faqat bitta fan doirasida to‘liq tushuntirish qiyin. Insonning qaror qabul qilishi, xotirasi, motivatsiyasi va ijtimoiy xulq-atvori turli omillarning o‘zaro ta’siri natijasida shakllanadi. Shu sababli psixologiyaning fanlar tizimidagi o‘rnini fanlararo integratsiya nuqtayi nazaridan tahlil qilish muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Maqolaning maqsadi zamonaviy psixologiyaning boshqa fanlar bilan aloqalarini tahlil qilish, uning metodologik imkoniyatlarini ochib berish va inson faoliyatini o‘rganishdagi ahamiyatini asoslashdan iborat.

1. Zamonaviy psixologiyaning fanlar tizimidagi nazariy o‘rni

Psixologiya inson psixikasi, ruhiy jarayonlari, holatlari, individual xususiyatlari va xulq-atvorining qonuniyatlarini o‘rganuvchi fandır. Uning asosiy tadqiqot obyektlariga sezgi, idrok, diqqat, xotira, tafakkur, hissiyot, iroda, motivatsiya, shaxs va shaxslararo munosabatlar kiradi.

Psixologiyaning fanlar tizimidagi o‘rni uning tadqiqot predmeti va boshqa fanlar bilan o‘zaro aloqalari orqali belgilanadi. Bir tomondan, psixik jarayonlar inson miyasining faoliyati va biologik xususiyatlari bilan bog‘liq. Ikkinchi tomondan, insonning ruhiy rivojlanishi ta’lim, tarbiya, til, madaniyat va ijtimoiy muhit ta’sirida kechadi.

Shu jihatdan psixologiya tabiiy va ijtimoiy fanlar o‘rtasida muhim bog‘lovchi vazifani bajaradi. Biroq uni faqat ikki guruh o‘rtasidagi oraliq fan sifatida baholash yetarli emas. Psixologiya o‘zining mustaqil nazariyalari, tushunchalari, tadqiqot usullari va empirik dalillariga ega bo‘lgan ilmiy sohadir.

Zamonaviy psixologiyaning rivojlanishida bir nechta nazariy yondashuv muhim o‘rin tutadi. Kognitiv yondashuv insonning axborotni qabul qilishi va qayta ishlashini o‘rgansa, bixevioristik yondashuv kuzatiladigan xulq-atvor va o‘rganish mexanizmlariga e’tibor qaratadi. Biologik yondashuv psixik jarayonlarning miya va asab tizimi bilan bog‘liqligini tahlil qiladi. Ijtimoiy-madaniy yondashuv esa insonning rivojlanishida muhit, til va ijtimoiy tajribaning ahamiyatini ochib beradi.

Ushbu yondashuvlarning birgalikda qo‘llanilishi inson psixikasini bir tomonlama emas, balki ko‘p omilli tizim sifatida tushunishga imkon yaratadi.

2. Psixologiyaning tabiiy fanlar bilan integratsiyasi

Psixologiyaning tabiiy fanlar bilan aloqasi, avvalo, psixik faoliyatning biologik asoslarini o‘rganishda namoyon bo‘ladi. Neyrobiologiya, fiziologiya, genetika va kognitiv neyrofanlar insonning idrok etishi, eslab qolishi, hissiy reaksiyalari va qaror qabul qilish jarayonlarini tushuntirishga yordam beradi.

Neyropsixologiya miya faoliyati bilan psixik jarayonlar o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganadi. Masalan, miya faoliyatidagi ayrim o‘zgarishlar nutq, xotira, diqqat yoki harakatlarni boshqarish qobiliyatiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bunday holatlarni o‘rganish psixologik nazariyalarni biologik dalillar bilan boyitadi.

Fiziologiya va psixologiya o‘rtasidagi hamkorlik stress, uyqu, charchoq va hissiy zo‘riqish kabi holatlarni tahlil qilishda muhimdir. Bunda fiziologik ko‘rsatkichlar psixologik ma’lumotlar bilan birgalikda o‘rganilib, inson organizmi va ruhiy faoliyati o‘rtasidagi murakkab aloqalar aniqlanadi.

Shu bilan birga, biologik omillarni inson xulq-atvorining yagona sababi sifatida talqin qilish to‘g‘ri emas. Psixologik hodisalar ko‘pincha biologik imkoniyatlar, shaxsiy tajriba va ijtimoiy muhitning o‘zaro ta’siri natijasida yuzaga keladi.

3. Psixologiyaning ijtimoiy va gumanitar fanlar bilan aloqasi

Psixologiya ijtimoiy fanlar bilan chambarchas bog‘langan. Sotsiologiya jamiyat, ijtimoiy guruhlar va institutlarning faoliyatini o‘rgansa, ijtimoiy psixologiya shaxs va guruh o‘rtasidagi munosabatlar, ijtimoiy ta’sir, stereotiplar, munosabatlar hamda guruh xulq-atvorni tadqiq etadi.

Mazkur fanlarning hamkorligi insonning xatti-harakatlarini individual va ijtimoiy darajalarda izohlash imkonini beradi. Masalan, ta’lim muassasasidagi o‘quv motivatsiyasini o‘rganishda o‘quvchining individual xususiyatlari bilan birga oila muhiti, tengdoshlar ta’siri va ta’lim muassasasidagi psixologik iqlimni ham hisobga olish lozim.

Psixologiya pedagogika bilan ham bevosita aloqada rivojlanadi. Pedagogik jarayonda o'quvchilarning yosh xususiyatlari, individual qobiliyatlari, diqqat va xotira imkoniyatlari, motivatsiyasi hamda hissiy holatini hisobga olish ta'lim samaradorligini oshirishi mumkin. Rivojlanish psixologiyasi esa inson hayotining turli bosqichlarida psixik o'zgarishlar qanday yuz berishini o'rganib, ta'lim va tarbiya nazariyalarini ilmiy jihatdan boyitadi.

Falsafa psixologiyaning bilish, ong, shaxs erkinligi, qadriyatlar va inson mohiyati bilan bog'liq nazariy masalalarini tahlil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Etika esa psixologik tadqiqotlarni tashkil etish, ishtirokchilar huquqlarini himoya qilish, maxfiylikni ta'minlash va ilmiy natijalardan mas'uliyat bilan foydalanish tamoyillarini belgilashga yordam beradi.

Demak, psixologiyaning ijtimoiy va gumanitar fanlar bilan integratsiyasi insonni ijtimoiy munosabatlardan ajratmagan holda, uning xulq-atvori va ruhiy rivojlanishini kengroq tahlil qilishga imkon beradi.

4. Zamonaviy psixologiyaning tibbiyot, iqtisodiyot va axborot texnologiyalari bilan aloqasi

Psixologiyaning amaliy ahamiyati tibbiyot va sog'liqni saqlash sohasida yaqqol namoyon bo'ladi. Klinik psixologiya insonning ruhiy holati, moslashuv qiyinchiliklari va psixologik muammolarini ilmiy usullar asosida baholash hamda tegishli yordamni rejalashtirish bilan shug'ullanadi. Sog'liq psixologiyasi esa turmush tarzi, stress, odatlar va sog'liq bilan bog'liq xulq-atvorni o'rganadi.

Tibbiyot bilan hamkorlik psixologik omillarning kasallikni boshdan kechirish, davolanishga rioya qilish va hayot sifatiga aloqador jihatlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Shu bilan birga, psixologik yordam zarur hollarda boshqa mutaxassislar bilan hamkorlikda olib borilishi lozim.

Iqtisodiyot bilan integratsiya iqtisodiy qarorlar qabul qilish, iste'molchi xulq-atvori, tavakkalchilikni baholash va moliyaviy tanlovlarning psixologik asoslarini o'rganishda namoyon bo'ladi. Xulq-atvor iqtisodiyoti inson har doim ham mutlaq mantiqiy qaror qabul qilmasligini, tanlovlarga hissiyotlar, kognitiv cheklovlar va vaziyat omillari ta'sir ko'rsatishini tadqiq etadi.

Axborot texnologiyalari rivojlanishi esa psixologik tadqiqotlar uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Raqamli platformalar, kompyuterlashtirilgan tajribalar, onlayn so'rovnomalar va ma'lumotlarni statistik tahlil qilish vositalari psixik jarayonlarni turli sharoitlarda o'rganish imkonini kengaytirmoqda.

Sun'iy intellekt bilan bog'liq tadqiqotlarda inson va texnologiya o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, foydalanuvchi tajribasi, diqqatni boshqarish, raqamli muhitning xulq-atvoriga ta'siri hamda algoritmik qarorlarning psixologik jihatlari muhim yo'nalishlar hisoblanadi. Bunda shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, algoritmik xatolar va texnologiyalardan mas'uliyatli foydalanish masalalariga alohida e'tibor berilishi kerak.

5. Zamonaviy psixologik tadqiqotlarning metodologik xususiyatlari

Psixologiyaning fanlar tizimidagi mavqeyi uning ilmiy tadqiqot usullari bilan ham belgilanadi. Zamonaviy psixologiya kuzatish, eksperiment, suhbat, so‘rovnoma, psixologik test, holat tahlili va statistik tahlil kabi metodlardan foydalanadi.

Kuzatish metodi inson xulq-atvorini tabiiy yoki maxsus tashkil etilgan sharoitlarda o‘rganish imkonini beradi. Eksperiment esa muayyan omilning natijaga ta‘sirini tekshirishga xizmat qiladi. So‘rovnoma va suhbat orqali ishtirokchilarning fikrlari, tajribalari hamda subyektiv kechinmalari haqida ma‘lumot to‘planadi. Psixologik testlar esa tegishli ilmiy talablarga javob bergan taqdirda individual xususiyatlarni baholashda qo‘llanilishi mumkin.

Tadqiqot natijalarining ishonchliligini oshirish uchun bir nechta metodni birgalikda qo‘llash, tanlanmani asoslash, o‘lchov vositalarining sifatini tekshirish va statistik xulosalarni ehtiyotkorlik bilan talqin qilish muhimdir. Korrelyatsiya mavjudligi ikki hodisa o‘rtasida sababiy bog‘lanish borligini o‘z-o‘zidan isbotlamaydi. Shu sababli ilmiy xulosalar tadqiqot dizayni va olingan dalillar doirasida shakllantirilishi kerak.

Fanlararo tadqiqotlarda turli sohalarga tegishli tushunchalar va o‘lchovlarni muvofiqlashtirish ham muhim metodologik vazifadir. Masalan, stressni o‘rganishda shaxsning subyektiv bahosi, fiziologik ko‘rsatkichlar va ijtimoiy sharoitlarni birgalikda tahlil qilish hodisani chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Psixologik tadqiqotlarning yana bir muhim sharti etik me‘yorlarga rioya qilishdir. Ishtirokchilarning xabardor roziligi, shaxsiy ma‘lumotlarning maxfiyligi, zarar yetkazmaslik va natijalarni soxtalashtirmaslik tamoyillari ilmiy faoliyatning ajralmas qismi hisoblanadi.

6. Fanlararo integratsiyaning amaliy ahamiyati va istiqbollari

Zamonaviy psixologiyaning fanlararo integratsiyasi ta‘lim, sog‘liqni saqlash, ishlab chiqarish, boshqaruv va ijtimoiy xizmatlar sohalarida amaliy yechimlar ishlab chiqishga yordam beradi. Ta‘limda individual farqlarni hisobga olish, mehnat faoliyatida xodimlarning motivatsiyasini tushunish, tibbiyotda bemorlarning psixologik ehtiyojlarini aniqlash va raqamli muhitda foydalanuvchi tajribasini yaxshilash shular jumlasidandir.

Kelajakda psixologiyaning rivojlanishi katta hajmdagi ma‘lumotlarni tahlil qilish, neyrofanlar bilan hamkorlik, madaniyatlararo tadqiqotlar va raqamli texnologiyalardan foydalanish bilan yanada kengayishi mumkin. Biroq texnologik imkoniyatlarning ortishi ilmiy asoslanganlik va inson huquqlariga rioya qilish talablarini kamaytirmaydi, aksincha, ularni yanada muhim qiladi.

O‘zbekiston sharoitida ham psixologik tadqiqotlarni ta‘lim sifati, yoshlar rivojlanishi, oilaviy munosabatlar, kasbiy yo‘naltirish va raqamli muhit bilan bog‘liq masalalarga tatbiq etish dolzarbdir. Bunday izlanishlarda mahalliy ijtimoiy-madaniy sharoitlarni hisobga olish, moslashtirilgan tadqiqot vositalaridan foydalanish va ilmiy natijalarni amaliyot bilan bog‘lash muhim ahamiyatga ega.

Fanlararo hamkorlikning samaradorligi faqat turli fanlardan olingan ma‘lumotlarni birlashtirish bilan belgilanmaydi. U nazariy asoslarning aniqligi, metodlarning mosligi, dalillarning ishonchliligi va natijalarning amaliy ahamiyatiga ham bog‘liq.

Xulosa

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy psixologiya fanlar tizimida mustaqil ilmiy soha bo‘lish bilan birga, tabiiy, ijtimoiy va gumanitar fanlar bilan faol hamkorlik qiluvchi

integrativ yo‘nalish sifatida ham rivojlanmoqda. Uning biologiya va neyrofanlar bilan aloqasi psixik jarayonlarning biologik asoslarini o‘rganishga, pedagogika va sotsiologiya bilan hamkorligi esa shaxsning ta’lim va ijtimoiy muhitdagi rivojlanishini tushuntirishga yordam beradi.

Tibbiyot, iqtisodiyot va axborot texnologiyalari bilan integratsiya psixologik bilimlarning amaliy qo‘llanish doirasini kengaytiradi. Shu bilan birga, ilmiy xulosalarning ishonchliligi tegishli metodlardan foydalanish, sababiy munosabatlarni to‘g‘ri talqin qilish va etik me‘yorlarga rioya etishga bog‘liq.

Shunday qilib, zamonaviy psixologiyaning fanlar tizimidagi o‘rni uning inson psixikasi va xulq-atvorini ko‘p omilli, tizimli hamda dalillarga asoslangan tarzda o‘rganish imkoniyati bilan belgilanadi. Fanlararo integratsiya psixologiyaning nazariy salohiyatini oshirish, amaliy muammolarni hal qilish va inson farovonligini yaxshilash uchun muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. American Psychological Association. *APA Dictionary of Psychology*. Washington, DC: American Psychological Association.
2. Gazzaniga, M. S., Ivry, R. B., Mangun, G. R. *Cognitive Neuroscience: The Biology of the Mind*. 5th ed. W. W. Norton & Company, 2019.
3. Kahneman, D. *Thinking, Fast and Slow*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011.
4. Muyassar, N. (2023). Oliy ta’lim tizimlarida kasbiy mobillikni rivojlantirish va ular asosida pedagogik mexanizmlarni takomillashtirish. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 12-15..
5. Nizamova, M. (2023). Sharq mutafakkirlarining g‘oyalari asosida menejment yo‘nalishi talabalarining kasbiy mobilligini rivojlantirish. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida universal ta’lim faoliyatini shakllantirish, rivojlantirish va takomillashtirish nazariyasi va amaliyoti Xalqaro onlayn ilmiy-amaliy konferensiya, 327-328.
6. Nizamova, M. (2023). Bo‘lajak menejerlarda akademik mobillikni amalga oshirish shart sharoitlari. *Namangan davlat universiteti Ilmiy axborotnomasi*, (6), 759-763.